

BAYRAMXON VA BOBURIYLAR MUNOSABATI

Namangan davlat universiteti

Magistratura bosqichi talabasi

*2-bosqich talabasi **Tolibjonova Maftuna***

+998998277792

Annotsiya: *Ushbu maqolada, Bobur va uning avlodlarining Muhammad Bayramxonga bo'lgan munosabati haqida so'z boradi. Bayramxon badiiy ijod bilan bir qatorda siyosatda ham o'z o'rniga ega. Boburning avlodlariga ko'p yillar otaliq, ustoz va maslahatchi lavozimlarida faoliyat yurgizgan. O'zining jonkuyarligi va fidokorligi bilan tarixda munosib o'rniga ega. Tarixiy manbalar yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi.*

Kalit so'zlar: *Boburiylar, Bayramxon, avlod, munosabat, tarixiy manba, siyosat, toju-taxt.*

Annotation: *This article talks about the attitude of Babur and his descendants towards Muhammad Bayram Khan. Bayramkhan has a place in politics as well as artistic creation. Babur's descendants have been fathered for many years. worked as a teacher and consultant. He has a worthy place in history with his enthusiasm and selflessness. Historical sources confirm the above points.*

Key words: *Baburis, Bayram Khan, generation, relationship, historical source, politics, throne.*

Аннотация: *В данной статье говорится об отношении Бабура и его потомков к Мухаммаду Байрам-хану. Байрамхану есть место как в политике, так и в художественном творчестве. Многие годы он работал отцом, наставником и советником потомков Бабура. Его энтузиазм и самоотверженность заняли достойное место в истории. Исторические источники подтверждают вышеизложенное.*

Ключевые слова: Бабурис, Байрам-хан, поколение, родство, исторический источник, политика, трон.

Hindiston adabiyoti ko'plab adabiyotshunoslarning diqqatini har davrda tartib keladi. Ijodkorlarining o'ziga xos mahorati, asarlaridagi poetic yangilanishlar tatqiqotchilarning qiziqishni yanada orttiradi. Shunday davr adabiyotidan biri Hindistonda Boburiylar davri adabiy muhitidir. Bu davr adabiy muhitida Muhammad Bayramxon muhim o'rin tutadi. Bayramxon boburiylar safiga oddiy askarlik davridan boshlab faoliyat yuritgani haqida tarixiy ma'lumotlar mavjud. Bayramxon 16 yoshidan boshlab Boburning o'g'li Humoyun xizmatiga kirgan. Shundan so'ng umrini saroy hayoti bilan bog'lagan. Bayramxon dastlab o'zining sadoqati, aqli, zehning o'tkirligi, tadbirliligi bilan tanilgan. Shoirligi bilan esa Boburning alohida mehrini qozongan. Bobur uning ijodi bilan tanishib chiqqan. She'rxonlik kechalarida faol qatnashishiga ruxsat bergan. O'zining tutishi, siyosiy hayotdagi mustaqilligi Boburni tamomila e'tiboriga tushadi. Shu boisdan o'g'li Humoyun bilan yaqin bo'lib ketishlariga sababchi bo'lgan. Saroyda Bayramxonning badiiy ijod bilan shug'ullanishi uchun alohida muhit yaratilgan. Tadbirlari qo'llab-quvvatlangan. Mohirona jangchiligi tufayli ko'plab janglarda g'alaba qozongan. Bunday noyob qobiliyat egasi har doim ham tug'ilavermasligiga ishonch hosil qilgan Bobur uni o'z safiga oladi. Bu esa Bayramxonning saltanatdagi nufuzini tezroq oshib, muhim lavozimlarga saylanishida ko'prik bo'ladi. Zahiriddin Muhammad Bobur vafoti (1530) dan keyin taxtga chiqqan Humoyun Bayramxonni o'ziga eng yaqin maslahatchi qilib oladi hamda Bayramxon Humoyunning vafotiga qadar doimo u bilan birga bo'ladi. Boburiylarning Hindiston va Afg'onistonda yirik markazlashgan davlatining qaror topishida uning xizmatlari katta, deb hisoblashadi. Muhammad Bayramxon Humoyun bilan uning ukalari Komron Mirzo, Mirzo Askariy, Hindol Mirzolar orasidagi janjallarni bartaraf qilish, ularni yarashtirish va shu orqali markaziy hokimiyatni mustahkamlash uchun ham ko'p kuch sarflaydi.

Humoyun Bayramxonga Xoni xonon unvonini berib, o'z o'g'li Akbarning otalig'i qilib tayinlaydi. Akbar tarbiyasi butunlay Bayramxonning nazorati ostida amalga oshiriladi. Bayramxon Humoyunning jiyani va Boburning nevarasi Salima Sultonbegimga uylanadi. Salima Sultonbegim shoira bo'lib, "Maxfiy" taxallusi bilan she'rlar ham yozgan, go'zalligi uchun uni Zebunniso deb ataganlar. 1556-yilda Bayramxonning o'g'li Abdurahim dunyoga keladi. Abdurahim ham otasi vafotidan so'ng Akbar (1556-1605) podshohligi davrida Xoni xonon unvonini olgan. U arab, fors, urdu, sanskrit tillarini ham mukammal bilgan. O'z davrining iste'dodli shoiri, olimi sifatida tanilgan, Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"sini fors tiliga tarjima qilib, uning jahoniy shuhrat kasb etishiga o'z hissasini qo'shgan. Humoyun 1556- yilda vafot etgandan keyin taxtga 14 yashar Akbar o'tiradi. U yosh bo'lganligi sababli mamlakatni boshqarish Bayramxon ixtiyorida edi. Biroq, 1560-yilda saroyda Bayramxonga nisbatan uyushtirilgan fitna sababli Akbar bu otaliqni hokimiyatdan chetlatib, podsholikni o'z qo'lga oladi. Bundan norozi bo'lgan Bayramxon o'ziga tegishli odamlari bilan Akbarga qarshi chiqadi. Lekin Akbar qo'shinlari tomonidan engilib, Tilvar qal'asiga qamaladi. U kechirim so'rab, qal'adan Akbarga maktub yo'llaydi. Akbar uni kechiradi va saroyda qabul qilib, unvonlarini qayta tiklaydi. Dushmanlar fitnasi kuchayib borayotganligi sababli Bayramxon saroyda qolishni istamaydi. 1560-yil 31-dekabrda Bayramxon Gujaratda o'ldiriladi. U dastlab Gujaratning Patna degan joyida ko'miladi, 1578-yilda qabri Mashhadga olib kelinadi. Bayramxonning o'g'li Abdurahim Akbar tarbiyasiga olinadi.

[Adabiy muhit va poetika muammolari. O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashriyoti. – 2021 y. – 180 bet].

Muhammad Bayramxon nafaqat siyosiy faoliyati bilan balki, shoir tabiatlilik jihati bilan ham Boburning e'tiboriga tushgan. Bayramxon va boburiylar munosabati haqida so'z borar ekan, tarixiy manbalar buni asosli baholaydi. Adabiyotshunos va tatqiqotchi I. G'.Nizomiddinovning "Madaniy

hamkorligimiz sahifalaridan” deb nomlangan monagrafiyasida quyidagicha ma’lumotlar berilgan:

”Bayramxon ham avval Humoyun va so’ng Akbar davrida eng oliy mansablar-bosh qo’mondon “Vakalussaltona” (bosh ministirlik) lavozimlarini egallagan. Ammo akbar saroyidagi Maham ona boshliq oppozision guruhlar Bayramxonning tobora o’sib borayotgan obro’ va ta’siridan cho’chib Akbarni unga qarshi qo’yadilar. Natijada Bayramxon barcha lavozim va amallardan chetlatiladi, xo’rlangan va yakkalangan shoir o’z otasining hunini istab yurgan bir qasoskor tomonidan o’ldiriladi”. [1.21-bet]

Yuqoridagi manba ma’lumotlardan sezilib turibdiki, Bayramxon boburiylar siyosiy hayotida muhim vazifalar yuklatilgan shaxs bo’lgan. Shuning uchun ham Bayramxon haqidagi faktlar bugungi kungacha yetib kelgan. Hukmdor saroyiga yaqin kishilarning xavfsizligi muhim o’rin tutgan. Ammo moziyga boqadigan bo’lsak, ko’plab hukmdor va saroyga yaqin yurgan kishilarning hayoti doimo xavf ostida bo’lgan. Bu muhit Bayramxonni ham chetlab o’tmagan. Tatqiqotchi ishida bu vaziyatni shu tarzda baholaydi:

“Bayramxon zamonasining yirik sarkardasi va davlat arbobi edi, u barcha aql-zakovati bilan o’z sinfi manfaati yo’lida ko’r-ko’rona xizmat qildi. Bayramxon u yashagan davr nihoyatda ashaddiy, mavjud tuzum din erkinligi va ijtimoiy erkka chorlovchi har qanday da’vatni yo’rgakdayoq bo’g’ib tashlashga tayyor ekanligini juda kech bildi. Hindistonni qayta zabt etish kurashidan birmuncha avval Bayramxon Qandahor o’lkasining hokimi bo’lib turgan edi; shu kezlarda u yozgan edi:

Na din g’amidin dami parishondurmen,

Na kufur hujumidin harosondurmen

Butxona va masjid menga yakson ko’rinur,

Go’yoki na kofir va na musulmondurmen.

Bayramxon yuqoridagi ruboiysi orqali birinchi navbatda yashagan muhitiga ishora qilyapti. Yuqoridagi ma’lumotlardan Bayramxonning turkmanlardan kelib chiqqani haqida ma’lumot keltirildi. Shundan kelib chiqilsa,

Bayramxonda bunday kayfiyatning paydo bo'lishi tabiiy. Chunki, saltanat ag'darilib o'rniga boshqa yangi tuzumning o'rnatilishida aholida ikkitomonlama qarashning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. O'z-o'zidan diniy g'alayonlar avj olgan. Bayramxon esa o'sha muhitning jonli qurbonidir. Lekin Bayramxonning bu ruboiysi "Yulduzli tunlar" asarida quyidagicha yoritib berilgan:

"Humoyun otasi Boburdan ibrat olib din peshvolariga yo'l bermaydi. Ulardan yuqoriroq turish uchun "Qonuni Humoyuniy" degan yangi nizom ham o'ylab chiqardi. Tarixchi Xondamir yozib chiqqan bu qonunga binoan Humoyunning qo'l ostidagi odamlar tabiiy mavjudodagi osmon, yer va ularning oralig'I timsolida uch qismga bo'lib chiqildi. Birinchi toifa-ahli davlat, unga podsho, vazir, bek va a'yonlar kiradi. Ikkinchi toifa-ahli saodat, ya'ni din peshvolari, ulamolar, shoirlar, olimlar. Uchinchi toifa-ahli murod, ya'ni aslzoda ayollar, sozandalar, xonandalar, musavvirlar va boshqa san'atkorlardir. Shayxulislom Said Halil ikkinchi o'ringa tushib qolganidan norozi"

Yuqoridagi parchadan shuni bilishimiz muhimki, Bayramxon bu yerda aybsiz aybdor edi. Bayramxon bu yerda Xondamirning fikrlarini qo'llab-quvvatlagani uchun ular o'rtasida nizo kelib chiqadi. Bu nizo Bayramxonga qimmatga tushadi. Said Halil Bayramxon bilan bir safda bo'lishni xohlamaydi. Ruboiydagi ma'no-mazmun orqali Bayramxonni hindlarning dahriy shoiri Kabir singari kufr yo'lga kirgani haqidagi ayblovlar qo'yiladi. Bayramxonning saroydagi va hukmdor oldidagi obro'sini Humoyun qo'llab-quvvatlagan holda bu she'riy parcha majoziy ma'noda yozilganini aytib, shunday tadbir ko'radi: **"-Taqsir, Bayramxon Allohga sajda qiluvchi chin musulmon, faqat Bayramxon bu ruboiyni majoziy ma'noda bitmishdir,-dedi.-bunday kayfiyatlar ulug' shoirlarda ham bo'lgan. Jannatmakon otamning xuddi shu mazmundagi ruboiysi bor. Balki o'qigandirsiz? Humoyun davlatida Bobur xotirasi muqaddas hisoblanar, bunga shayxulislom ham shak keltirmas edi. Humoyun otasining Bayramxonnikiga o'xshagan ruboiylarini o'qib bergach, Said Halil sal hovuridan tushdi". [2. 16-bet].**

Lekin, manbalarda Said Halil baribir Bayramxonga qarshiligicha qoladi va bu munosabat keyinchalik, dushmanlikka aylanadi.

I. G'.Nizomiddinovning monografiyasida quyidagicha mulohaza yuritgan:

“Diniy taassub va e’tiqod asosida xalqlarni ajratish, kamsitilishlikka qaratilgan bu achchiq va ochiq aytilgan satrlar qog’ozga tushgan vaqtda Bayramxon hukmron doiralar uchun kerakli shaxs edi, uning harbiy salohiyati reja va zakovati azim Hindistonni qayta tasarruf etish yo’lida suv va havodek zarur edi. Endi esa Hindiston yana egallagan; bir din, bir mazhabni qurol qilmoq va shu qurol yordamida aholini qattiq qo’lda tutib turmoq kerak. Dinga loqayd qaragan, shi’a va sunniy mazhablarining “farqiga bormagan” Bayramxon ortiqcha kishi bo’lib qoladi. Bu xildagi xo’rlanishlar Bayramxon ruhiyatida salbiy ta’sir etadi, uning ijodida chuqur iz qoldiradi:

Avval meni hidmatingga mahram qilding,

Bazming aro hamzabonu hamdam qilding,

Oxirina iltifotni kam qilding,

Rasvoi tamom ahli olam qilding.

Bayramxonning bu to’rtligi “Avlodlar dovoni” asarida hukmdorga yuborgan maktub so’nggida keltiriladi. Ruboiy mazmunidan kelib chiqadigan bo’lsak, hukmdorning qarori Bayraxonga salbiy ta’sir etgani, oilasi bilan ko’chini yig’ishga sabab bo’ladi. U bunday munosabatni kutmagan va og’ir anduhlar bilab qarshilagan. Bu borada adabiyotshunos olimning xulosalarini keltirishni joiz deb topdik.

“Bayramxon kelajak avlodlar nazdida ijodiy merosi va satriy durdonalarida ilgari surgan ilg’or fikr va andishalari bilan qadr topdi: bu borada birhaqiqatni qayd qilib o’tmoq joiz. Mo’g’ullar hujumi va ular hukmronligi davridagi g’orat va vayronagarchiliklar, umum ochlik va qashshoqlik ta’siri ostida Markaziy Osiyo xalqlari adabiyotida uzoq davr tasavvuf (so’fuzim) oqimi hukmronlik qilgan. Ulug’ Navoiy va Boburiylar ijodiga ergashgan Bayramxon

so'fiyona pessimistik e'tiqoddan voz kechib, o'z lirik satrlarida tabiat go'zalligi, hayot lazzatlari, yor vaslini madh va tarannum etdi".

Tatqiqot ishimiz yakunlab borar ekan. Muhammad Bayramxonning Boburiy hukmdorlar o'rtasidagi munosabatini yuqoridagi parchalar orqali ochib berishga harakat qildik. Umuman olganda, Bayramxon va hukmdorlar o'rtasida ancha yillar iliq munosabat hukm surgan. Ammo o'z davrining chirkin amaldorlari buni sovuqlashishiga sabab bo'lgan. Bayramxon har bir hukmdorga o'z sadoqati, mehri bilan xizmat qilgan. Mamlakatda e'zoz topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sulaymonov.I. Adabiy muhit va foetika muammolari. O'quv qo'llanma.Samarqand:.-2021y. B180.
2. Qodirov. P.Humoyun va Akbar. "Sharq"nashriyoti, Toshkent:.-2018y.B.672